

НЕИЗЧЕРПАЕМИЯТ ИЗВОР

Българските граници на етноботаниката

Екатерина Кожухарова

Шикалка по шипката – близък план на цялото образуване

Фитопрепаратите на световния пазар съставляват около 40 % от всички лекарствени средства и хранителни добавки. Иначе казано, 40 % от хапчетата, тинктурите, кремове и т.н., които хората купуват от аптеките, се правят с извлекци

от растения. Вниманието върху лечебните растения продължава да е извънредно актуално както в световен мащаб, така и у нас. През последните няколко десетилетия загубени научни изследвания неговусмислено доказаха лечебното действие на множество растения и потвърдиха, че тези етноботанически сведения не са просто „безсмислен фолклор“. За да бъде проучвано фармакологично дадено растение, (изследване на взаимодействието между медикамента и организма) изборът му никога не е случаен. Усилията са насочени към перспективни растения, за които има информация, че традиционно са ефективни средства за лечение на определено състояние. В последните години широка популярност и употреба добиват екзотични растения от източната традиционна медицина – Китай, Тибет и Индия. Голяма част от изследванията при събирането на етноботанически сведения от традиционната култура са насочени към растения от гъжовните гори на Амазония и използването им от местното население. Така навлизат нови, екзотични и извънредно перспективни лечебни растения, включително и такива с изразено противотуморно действие или влияещи на вирусите, водещи до синдрома на придобита имунна недостатъчност (СПИН).

Първите сведения за лечебните растения в Европа се основават на писмени източници – книги и монографии или фармакопеи, писани през XV – XVIII в. Това отразява вековните традиции в използването на растения за лечение. Някои от тези традиционни познания на нашите предшественици, потънали в прахта на времето и

Според енциклопедиите етноботаниката е наука, която изучава как и за какви цели хората използват растенията – за лечение, за храна, за багрене на тъкани, за ритуални обичаи. Всяка от тези области сама по себе си е огромно поле. Тук ограничаваме вниманието главно до лечебните растения.

погледнати по съвременен научен начин, имат висока стойност.

Интердисциплинарният аналитичен подход между етноботаническите изследвания и маркетинговото проучване дава твърде интересни резултати и показва, че това е насока, която първа ще

търпи развитие. Като цяло заключението е, че до голяма степен търговията с лечебни растения, както в модерни билкови аптеки, така и в традиционни сергии на пазара следва етноботаническите традиции от Античността насам в почти непроменен вид.

Съкровищницата от традиционните, предавани устно от поколение на поколение сведения за лечебните растения и заболяванията, при които те се използват, както и начинът, по който се прилагат у нас, е добре документиран и анализиран. Събирането на народни наименования на растенията е пионерна работа на много учители и университетски преподаватели естественици, лекари и фолклористи, като наред с това се записват вярвания за тях и употребата им като лечебни.

Най-ранните писмени сведения в областта на етноботаниката в България са от Михалаки Георгиев – известен повече като писател. Той е завършил земеделско училище в гр. Табор, Чехия (1874) и в продължение на повече от 10 години е учител по естествена история. Съставя учебник по ботаника и въвежда ботанически понятия на български, които се ползват и до днес (мъхове, папрати, голосеменни, покритосеменни, лувковци, грудка, коренище, тичинки и т.н.). Събира много народни наименования на растенията. Наред с това живо се интересува и записва кои растения народът използва като билки, както и кои болести лекува с тях. Година след отпечатването на учебника си по ботаника той публикува и статията „Билките в народната медицина“.

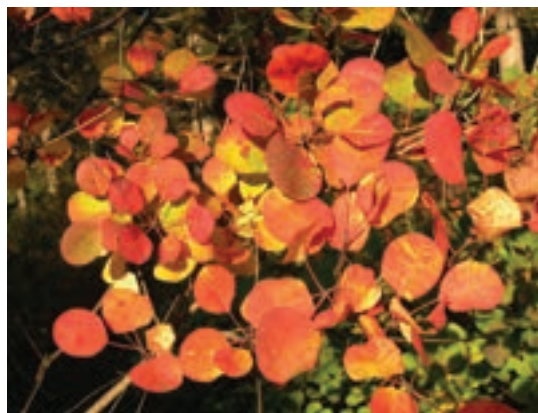
Принос в българската етноботаника има и известният просветен деец Цани Гинчев

*Осата *Diplolepis rosae*, която прави шикалките по шипката*

със статията „Нещо по българската народна медицина“. Бащата на българската ботаника проф. Стефан Георгиев в петъчни пазарни дни по цели часове е беседвал с продавачките на билки, разпитвал ги е за имената на растенията, за лечебните им свойства и преданията за тях.

В началото на XX в. сериозен принос имат няколко български ботаници – С. Петков, И. Урумов и П. Николов, Б. Ахтаров, Н. Стоянов и Б. Стефанов. Особено важна публикация от тези ранни години е речникът на Б. Ахтаров, който и до днес се използва при етноботанически изследвания за идентифициране на растения, използвани в традиционната медицина. Нашите бележити ботаници Н. Стоянов и Б. Стефанов не са проявявали особен интерес към фитофолклора, но все пак най-важните растения, използвани в българската народна медицина, са взети под внимание при написването на „Флора на България“. Натрупването на

Смрадлика

Шикалка по шипката – близък план в пререз – забелязват се ларвите

сведения върху народната медицина и растенията, използвани в нея, се отразява във фундаменталната публикация на Даки Йорданов, П. Николов и А. Бойчинов, претърпяла за десетина години няколко издания.

Етноботаническите изследвания в България през последните 30 години достигат нови върхове. С течение на времето и натрупването на етноботанически сведения се появяват сериозни и задълбочени научни трудове, обогатени с публикуваната европейска литература и в някои случаи подкре-

Научните интереси на **доц. д-р Екатерина Кожухарова** са в областта на репродуктивната биология на растенията (опрашване, репродуктивни системи на растенията, кълняемост на семената), онтогенетично развитие на редки лечебни растения *ex situ*, етноботаника, аутоекотични характеристики на редки растителни видове, мелисопалинология и др.

Червен кантарион

пени с доказателства от фармакологични научни изследвания – сред тях са книгите „Съвременна фитотерапия“, „Билките във всеки дом“, „Енциклопедия на лечебните растения“. Рецептите на Петър Димков са прочути с ефективното си действие и срещат възторжен прием сред населението. Книгите му търпят множество издания. Има и нови публикации, посветени на анализ на стари литературни източници, свързани с живота на св. Иван Рилски, който днес е провъзгласен за покровител на българския народ. Според житията му като отшелник той извършва множество чудеса и се отдава на лечителска дейност. Анализът на тези източници представя данни за над 80 вида лечебни растения, използвани от светеца и документирани в стар лекарственник – постиженията на публикацията са свързани с научното идентифициране и наименование на латински на растенията, споменати в тези литературни източници, и анализа на влиянието от Азия по време на Българското средновековие.

Днес изследванията у нас върху традиционното използване на лечебни растения са относително малко. Изследователите смятат, че традиционните знания до голяма степен са записани и не може да се очакват сензационни открития. Дали обаче наистина нищо ново не може да се намери? Оказва се, че населението все още съхранява познания, които са останали извън написа-

Еньовче

ните книги и статии. Усилията да се търсят неоткрити сведения се възнаграждават с нови находки. Понякога изненадващо от предаваните от уста на уста знания науката установява, че растения, смятани от мнозина за „бурени“, имат лечебни свойства, изпитани в практиката, или се откриват нови, незаписани досега въздействия на популярни лечебни растения.

Един от основните проблеми при събирането на сведения за традиционното „лечение с билки“ е свързан с правилното разпознаване на тези растения. Обикновено те се обозначават с народни наименования, а това крие рискове от недоразумения. Често в различни райони на страната едни и същи растения носят различни наименования. Или пък едно и също наименование се използва за обозначаване на коренно различни растения. В най-добрия случай източникът на информацията за традиционното използване на дадено растение предоставя растителен материал, който може да бъде разпознат с научна достоверност. Много често това е невъзможно – няма наличен такъв или е извън сезона. Затова е нужен специализиран илюстративен материал, на чиято база хората потвърждават дали това е растението, което имат предвид, когато споделят познанията си за терапевтичния ефект и начин на приложение.

В съвременните условия на глобализация у

Глог

нас се наблюдава тенденция за изчезване на редица традиционни практики, включително и по отношение на лечението с растения. Често срещан отговор при анкети с акцент „лековете на Баба“ е от типа: „Моята баба знаеше толкова много неща, имаше лек за всичко, но като почина, всичко се изгуби... Но има един тефтер, в който си записваше, трябва да питаме братовчедката къде е прибран“. Независимо от обезкуражаващите на пръв поглед резултати от такива анкети се оказва, че продължават да се откриват незаписани сведения, които трябва да бъдат документирани, за да се запазят за бъдещите поколения. Пример за такъв слабо документиран „лек“ са шикалките (гали) по шипката. Те имат противоастматично, откашлящо действие. Прилагат се при астма и кашлица от бронхиален произход. Тези образувания са видоизменения на тъканите на клонките на шипковия храст и са предизвикани от миниатюрната оса с латинско наименование *Diplolepis rosae* (Linnaeus, 1758). Там тя снася яйцата си и се развиват нейните малки. Ларвите се хранят и са защитени до момента, в който имажинират и отлетят. Оказва се, че техният дом има лечебни свойства. В тези видоизменени тъ-

кани на шипковото растение са натрупани биологично активни вещества, на които се дължи терапевтичният ефект и те са обект на бъдещи научни изследвания.

Събирането на етноботанически сведения има и друга положителна страна. Тя е път за социални контакти между поколенията. Това е начин младите да оценяват и уважават познанията на старите, да проумяват мъдростта на вековете. Независимо че старите не са експерти по компютърни технологии, те притежават жизненонеобходимите познания, които ние сме на път да загубим, ако не положим усилия за тяхното съхраняване. За да е успешен резултатът, е важно това да бъде възприето от широки групи от населението, а да не е приоритет за група учени етнографи и ботаници. Очевидно нуждата от това е осъзната от много хора. На фона на глобализацията се раждат нови течения, насочени към традиционните практики, съчетани със съвременното познание. Наблюдава се тенденция за връщане към стари, позабравени дейности в нов съвременен вариант, като изработване на аксесоари от филц, багрене на тъкани с растения, изработване на ръчна хартия, домашен сапун, ароматни свещи и др. ■